

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**Međugrupna prijateljstva i stavovi građana Republike Hrvatske
prema imigrantima**

Diplomski rad

Angelina Tadić

Mentorica: Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

Uvod	1
Predrasude	1
Imigranti, predrasude prema imigrantima i njihove odrednice	3
Teorija međugrupne prijetnje	5
Teorija međugrupnog kontakta	6
Moderne predrasude – novi oblik predrasuda	9
Multikulturalizam	10
Cilj, problemi i hipoteze istraživanja.....	11
Metodologija	12
Sudionici	12
Mjerni instrumenti	13
Postupak.....	15
Rezultati.....	16
Rasprava.....	22
Prijedlozi za buduća istraživanja.....	27
Zaključak.....	28
Literatura	29
Prilozi.....	33

Međugrupna prijateljstva i stavovi građana Republike Hrvatske prema imigrantima

Cross-group friendship and attitudes of Croatian citizens towards immigrants

Sažetak: Dosadašnja su istraživanja pokazala kako međugrupni kontakt dovodi do pozitivnijih međugrupnih stavova (Pettigrew i Tropp, 2006), te kako je povezan s brojnim mjerama predrasuda. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost općih međugrupnih prijateljstava kao mjere međugrupnog kontakta s tradicionalnim i modernim predrasudama prema imigrantima, pozitivnim i negativnim emocijama prema imigrantima, te stavovima prema multikulturalizmu. U istraživanju je sudjelovalo 411 punoljetnih građana Republike Hrvatske, a provedeno je putem interneta tijekom svibnja i lipnja 2017. godine distribuiranjem online upitnika koji se sastojao od ukupno 40 pitanja podijeljenih u 5 setova: *Opći podaci*, *Broj općih međugrupnih prijateljstava*, *Skala tradicionalnih i modernih predrasuda*, *Skala međugrupnih emocija* i *Skala multikulturalizma*. Rezultati su pokazali kako sudionici koji nemaju niti jednog inozemnog prijatelja u stvarnom svijetu imaju u prosjeku izraženije moderne predrasude i manje pozitivnih emocija prema imigrantima, te u manjoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma. Također je pokazano kako osobe koje u većoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma imaju manje izražena oba oblika predrasuda, više pozitivnih, a manje negativnih emocija prema imigrantima. Obje skale predrasuda su negativno povezane sa skalom pozitivnih emocija, a pozitivno povezane sa skalom negativnih emocija.

Ključne riječi: međugrupni kontakt, međugrupna prijateljstva, tradicionalne predrasude, moderne predrasude, multikulturalizam

Summary: Previous research has shown that interpersonal contact leads to more positive interpersonal attitudes (Pettigrew and Tropp, 2006), and that it is related with numerous prejudice measures. The aim of this study was to examine the relationships between general cross-group friendships used as a measure of interpersonal contact, and traditional and modern prejudices against immigrants, positive and negative emotions towards immigrants, and attitudes towards multiculturalism. A total of 411 adult citizens from the Republic of Croatia participated in this study which was conducted online through May and June 2017 by distributing a questionnaire consisting of a total of 40 questions divided into 5 sets: *General data*, *Number of general cross-group friendships*, *Traditional and modern prejudice scale*, *Interpersonal emotions scale*, and *Multiculturalism scale*. The results showed that participants who do not have a foreign friend in the real world have on average more pronounced modern prejudices, less positive emotions towards immigrants, and to a lesser extent support the ideology of multiculturalism. It has also been shown that people who are more supportive of the ideology of multiculturalism, have less pronounced both forms of prejudice, more positive and less negative emotions towards immigrants. Both scales of prejudice correlated negatively with the positive emotions scale, and positively with the negative emotions scale.

Key words: interpersonal contact, cross-group friendship, traditional prejudice, modern prejudice, multiculturalism

Uvod

Doba je mnogih društvenih promjena, a jedna od sveprisutnih jesu velike migracije stanovništva, posebice zemalja Bliskog Istoka i supsaharske Afrike koje, uslijed ratova i po život opasne situacije u vlastitoj zemlji, traži utočište u susjednim i/ili državama zapadne Europe. Veliki broj imigranata i izbjeglica iz prethodno navedenih zemalja se već nalazi u zemljama Europske Unije te su svakodnevno suočeni s nehumanim uvjetima življenja i nepoštivanja osnovnih ljudskih prava. Ulaskom Hrvatske u EU aktualizirao se problem migracija i prihvata imigranata, čiji je puni zamah započeo u jesen 2015. godine kada je nastupio masovni priljev izbjeglica iz zemalja Bliskog istoka, posebice Sirije. Aktualna situacija u Siriji, smatraju iz Instituta za migracije i narodnost (2015), ključna je za razumijevanje fenomena humanitarne krize.

Mnoga istraživanja javnog mnijenja sugeriraju da sve veći broj „zapadnjaka“ ima negativnu percepciju imigranata te da su predrasude i diskriminacija usmjereni prema imigrantima raširena pojava u Europi (Pettigrew, Wagner i Zick, 2008). Predrasude su široko rasprostranjene u društvu te iako se najčešće smatra da su žrtve predrasuda manjinske grupe, predrasude pogađaju sve nas. Aronson (2005), jedan od vodećih autora u području socijalne psihologije, predrasude definira kao neprijateljski ili negativni stav prema pripadnicima prepoznatljive grupe ljudi, koji se zasniva isključivo na njihovom članstvu u toj grupi. Negativne posljedice netolerancije i neprijateljstva usmjerenog prema imigrantima mogu biti dalekosežne, te su upravo one razlog zašto je važno razumjeti čimbenike povezane s ovim negativnim stavovima.

Predrasude

Predrasude se sastoje od tri sastavnice od kojih je prva emocionalna te podrazumijeva emocije poput ljutnje, neprijateljstva i neugode. Druga je sastavnica spoznajna te uključuje misli i vjerovanja o članovima određene grupe, a manifestira se u obliku stereotipa. Posljednja je ponašajna sastavnica u kojoj se krije najveća opasnost predrasuda, jer ona stereotipna vjerovanja pretvara u nepravedne postupke – diskriminaciju, čiji doživljaj kod žrtava može uzrokovati depresiju, ugroziti opće psihičko blagostanje i osjećaj vlastite vrijednosti (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008), a može prerasti u mučenja, ubojstva, pa čak i genocid.

Nekoliko je psiholoških mehanizama koji objašnjavaju spremnost pojedinca na isključivanje i negativan tretman drugih i drugačijih. Gordon Allport u svojoj knjizi *Priroda predrasuda* (1954) uzrokom predrasuda prije svega smatra ljudsku sklonost grupiranju informacija i razmišljanju u kategorijama zbog njihove funkcije pojednostavljivanja svakodnevnog procesiranja i organiziranja informacija. Prvi korak u formiranju predrasuda je proces socijalne kategorizacije, čiji rezultat je podjela na vlastitu grupu koje smo mi član i vanjsku grupu. Razlike među grupama se, uslijed distorzija u percepciji, potom maksimaliziraju, dok se razlike unutar grupa minimaliziraju. To posljedično dovodi do efekta homogenosti vanjske grupe koji objašnjava sklonost opažanju članova vanjske grupe međusobno sličnijima nego što stvarno jesu, odnosno za članove vanjske grupe ćemo vjerovati kako su svi isti, bilo da se radi o pozitivnim ili negativnim karakteristikama. Nadalje, u nastanku predrasuda važnu ulogu ima pojava pristranosti prema vlastitoj grupi kojoj je svrha povećanje samopoštovanja putem povoljnijeg procjenjivanja vlastite grupe u odnosu na vanjsku. Kao članovi određene grupe, nužno u određenoj mjeri internaliziramo grupne norme i vrijednosti koje također mogu doprinijeti razvoju predrasuda (Aronson i sur., 2005).

Imajući u vidu navedene univerzalne kognitivne psihološke procese, nameće se zaključak kako smo predisponirani za stereotipiziranje, predrasude i diskriminaciju, no ti procesi, koliko god snažni i pervazivni bili, predstavljaju samo potencijal za njihov nastanak, dok s druge strane posjedujemo i mehanizme te kognitivne kapacitete za njihovo nadilaženje. Jedan od najvažnijih zaključaka proizašao iz istraživanja predrasuda, navodi Scott Plaus (2003) u svojoj antologiji, jest taj da niti jedna osoba sposobna za razmišljanje i govor nije imuna na stvaranje predrasuda, no da se uz svjestan napor i motivaciju one mogu nadići.

Univerzalni psihološki procesi se mogu nadići, no izraženost predrasuda ovisi i o mnogim individualnim karakteristikama poput dobi, spola, mjesta odrastanja te obrazovanja (Wagner i Zick, 1995). Nadalje, važan individualni čimbenik u objašnjavanju sklonosti predrasudama je religijska samoidentifikacija i politička orijentacija. Hjern (2007) toj listi pridodaje i prihode, autoritarnost te generalno ksenofobne stavove.

Stavovi prema vanjskim grupama su također usko povezani s identitetom pojedinca. Istraživanja u sklopu teorije socijalnog identiteta Tajfela i Turnera (1979), koja

predrasude i diskriminaciju definira kao procese međugrupne diferencijacije, pokazala su kako su građani sa snažnim nacionalnim identitetom skloniji predrasudama i diskriminaciji prema drugim nacijama. U istraživanjima sklonosti predrasudama i diskriminaciji u zemljama Europske unije, uz nacionalni identitet, važnim se pokazala i izraženost europskog identiteta. Osobe koji izvještavaju kako se osjećaju kao Europljani i često misle o samima sebi kao o Europljanima u prosjeku su manje predrasudne prema imigrantima. Međutim, zajednički identitet Europljana je još uvijek slabiji od nacionalnih identiteta (Kamenov i sur., 2005), što u današnjoj vrlo heterogenoj Europi pogoduje oblikovanju negativnih stavova prema imigrantima (Pettigrew i sur., 2008).

Imigranti, predrasude prema imigrantima i njihove odrednice

Velik se dio današnjih međugrupnih odnosa na europskom kontinentu objašnjava i kroz širi društveni i ekonomski kontekst, te kroz prizmu povijesnih događaja kao što je kolonijalizam i proces dekolonizacije afričkih zemalja i zemalja Južne Amerike, zatim svjetski ratovi, posebice Drugi svjetski rat, koji je uzrokovao masovna kretanja stanovništva i posljedično promijenio etnički sastav većine europskih zemalja. Važni su također i događaji iz novijeg doba, posebice napadi mreže militantnih islamističkih organizacija koji su se dogodili 11. rujna 2001. u glavnoj metropoli Sjedinjenih Američkih Država, a koji se smatraju jednim od najznačajnijih događaja do sada u 21. stoljeću. Taj je događaj, kao i teroristički napadi koji su uslijedili nakon njega diljem svijeta, oblikovao i nastavlja oblikovati način na koji percipiramo imigrante iz većinski muslimanskih zemalja.

S obzirom na važnost pojmova koji se koriste i njihovu ulogu u određivanju načina postupanja zemalja primateljica prema imigrantima iz azijskih i afričkih zemalja pogođenih ratovima i ekonomski slabije razvijenih, važno je definirati pojmove *migrant* i *izbjeglica* te eliminirati moguće nejasnoće koje se javljaju pri njihovoj upotrebi, posebice zbog njihova velikog preklapanja. Prije svega, pojam *migrant* označuje osobu koja se seli, odlazi, vraća se - ona je sudionik u procesu prostorne pokretljivosti stanovništva (Heršak, 1998). Nadalje, postoji distinkcija s obzirom na smjer kretanja. Gledajući iz perspektive neke zemlje, postoje imigranti (useljenci) koji se useljavaju/dolaze u zemlju te emigranti (iseljenci) koji se iseljavaju/odlaze. Treba također razlikovati i dobrovoljne od prisilnih migranata. Migranti koji od rujna 2015.

stižu s područja Bliskog istoka većinom su prisilni migranti. „U prisilne migrante ubrajaju se, između ostalih, tražitelji zaštite i utočišta (azila), tj. izbjeglice u sociološkom smislu, kao što to zasigurno jesu osobe koje dolaze iz kriznih žarišta u svijetu, primjerice iz središnje Afrike, središnje Azije i Bliskog istoka“ (Institut za migracije i narodnosti, 2015; str. 1). „Prisilni migranti su osobe prisiljene napustiti vlastitu državu zbog sukoba, progona ili okolišnih razloga“ (Koser, 2007; str. 16).

Pored prisilnih, nedobrovoljnih migranata koji dolaze iz devastiranih ratnih područja, obilježenih političkom i ekonomskom nestabilnošću, točnije nazvanih *izbjeglicama*, postoje i dobrovoljni migranti koji se često nazivaju *ekonomskim migrantima* jer napuštaju svoju zemlju u nadi da će popraviti svoj ekonomski i/ili profesionalni položaj. Nedavni migracijski tokovi sve su češće mješoviti migracijski tokovi mada u njima prevladavaju upravo prisilni migranti, točnije izbjeglice, s prostora Bliskog istoka i Afrike koji upravo iz tog razloga predstavljaju ciljnu skupinu u našem istraživanju. Prema tome, migrant je nadređeni pojam te ćemo ga, s obzirom da situaciju razmatramo iz perspektive zemlje primateljice, koristiti u obliku *imigrant*, a u samom upitniku sudionicima dodatno pojasniti što se u istraživanju smatra pod tim pojmom.

Danas najveći broj imigranata živi u Europi, i to čak 56 milijuna, potom slijedi Azija u kojoj boravi 50 milijuna imigranata prema evidenciji Ujedinjenih naroda (2002) te 42 milijuna u Sjevernoj Americi. Prema procjenama Ujedinjenih naroda, od ukupnog broja imigranata koji se nalaze diljem svijeta, 22,5 milijuna su izbjeglice, od čega je 5 milijuna iz Sirije.

U posljednje dvije godine, Europa se suočava s najvećom masovnom migracijom stanovnika od Drugog svjetskog rata, što je popularno nazvano *europska migracijska kriza* kojom se nazivaju migracije stanovnika afričkih i azijskih zemalja pogođenih ratovima i sukobima poput Sirije, Iraka i Afganistana, prema državama Europske unije. Međutim, stanovnicima tih država su se iz nužde priključili i migranti iz ostalih azijskih i afričkih slabo razvijenih zemalja poput Južnog Sudana, Somalije, Eritreje i Nigerije, koje, osim osobne sigurnosti, na migriranje tjera želja da osiguraju bolje životne uvjete za sebe i svoju obitelj (Botrić, 2016).

Smatra se kako je aktualnu migracijsku krizu, čijim se početkom računa 2011. godina, potaknulo Arapsko proljeće, što je jedinstven naziv za prosvjede i nemire koji su počeli u Tunisu 18. prosinca 2010. godine i proširili se na zemlje Sjeverne Afrike i

Bliskog istoka, a koji su bili usmjereni protiv autoritarnih režima na vlasti te općenito političke i društvene strukture tih zemalja. Od rujna 2015. ta je, uvjetno nazvana, *migracijska kriza* pogodila i Hrvatsku koja se našla na izbjegličkoj ruti imigranata s Bliskog istoka. Hrvatska migrantima najčešće nije krajnja destinacija, već im služi kao prijelazna točka. Uvjetno je nazvana *migracijska kriza*, jer sama riječ *kriza* implicira da se radi o kratkotrajnoj situaciji, dok na današnju situaciju treba gledati kao na prolongirano stanje. Uzevši u obzir hitnost potrebnih mjera i humanitarne aspekte, primjerenija bi bila upotreba izraza *humanitarna kriza* (Institut za migracije i narodnost, 2015). Trenutno stanje postupanja država domaćina prema imigrantima svima je podsjetnik kako je potrebno veće razumijevanje i poštivanje kulturnih, etničkih i religijskih različitosti.

Teorija međugrupne prijetnje

Na negativne stavove prema imigrantima, kao što smo već naglasili, utječu mnogi povijesni, društveni, politički i kulturni čimbenici, no ovu pojavu vrlo pouzdano predviđa i teorija međugrupne prijetnje. Teorija međugrupne prijetnje pretpostavlja kako se doživljaj međugrupne prijetnje može odnositi na stvarne, konkretne ugroze resursima vlastite grupe, raspodijeli političke i ekonomske moći ili održavanju grupne dobrobiti. S druge strane, percipirana prijetnja može biti simbolička, potaknuta vrijednosnim različitostima, percipiranoj razlici u običajima, normama i vjerovanjima koja narušava svjetonazor grupe te može uzrokovati omalovažavanje i odbacivanje drugih u svrhu očuvanja samopoštovanja i osjećaja vlastite vrijednosti. Ovaj oblik prijetnje proizlazi iz vjerovanja o moralnoj ispravnosti sustava vjerovanja vlastite grupe, što grupu čini etnocentričnom i njene članove potiče na vjerovanje kako je njihova grupa superiorna drugima (Bachman, Stephan i Ybarra, 1999).

Istraživanja na hrvatskoj populaciji učenika i studenata (Gregurović i Župarić-Ilić, 2012) o stavovima prema tražiteljima azila ukazuju na sklonost da tražitelje azila percipiraju kao društvenu i kulturnu prijetnju, pri čemu su veći doživljaj prijetnje imali studenti koji studiraju tehničke znanosti, politički se pozicioniraju desno i krajnje desno, uvjereni su vjernici ili su religiozni te oni koji nemaju ili imaju samo jednoga prijatelja stranca. Na učeničkoj populaciji najizraženiji je doživljaj tražitelja azila kao ekonomske, zdravstvene i sigurnosne prijetnje (Čarija, 2016).

Pored individualnih čimbenika, prediktivnost percepcije stvarne i/ili simboličke prijetnje za predrasude prema imigrantima uvelike ovisi o širem društvenom kontekstu te čimbenicima kao što su ekonomsko stanje u državi (Kunovich, 2002), zastupljenost manjinske grupe, stanje na tržištu rada, politički kontekst i javna artikulacija međugrupnih razlika, posebice desničarskih političkih stranaka, kao i društvene norme (Hjerm, 2007).

Teorija međugrupnog kontakta

Ako predrasude gledamo kao produkt doživljenih razlika između članova dviju skupina, tada će one gotovo neizbježno imati utjecaj na njihov međusobni kontakt, ali ta povezanost ide i u drugom smjeru. Uspostavljanje kontakta stvara mogućnost za nadilaženje razlika i uočavanje sličnosti među skupinama. Mnoga su istraživanja pokazala kako su prošla i sadašnja iskustva s članovima vanjske grupe važan prediktor predrasuda. Wagner, Christ, Pettigrew i Wolf (2006) u svojem su istraživanju pokazali kako se učestalost i intenzitet međugrupnog kontakta povećava s povećanjem populacije stranaca u Njemačkoj, te kako on zauzvrat smanjuje odbacivanje vanjskih etničkih grupa. Kontakt među grupama je važan u modificiranju međugrupnih stavova i poboljšanju međugrupnih odnosa, no da bi polučio rezultate potrebno je zadovoljiti nekoliko uvjeta koje je specificirao Gordon Allport u svojoj knjizi *Priroda predrasuda*, a to su jednak status među grupama, postojanje zajedničkog cilja, međugrupna suradnja i podrška vlasti, odnosno autoriteta u društvu (Pettigrew, 1998). Teorija je dobila veliku potporu i nastavlja ju dobivati u istraživanjima provedenima ne samo na etničkim i rasnim, nego i na grupama kao što su stariji, mentalno bolesni, invalidi, homoseksualci, žrtve AIDS-a, pa čak i kompjuterski programeri, kao i kroz različite situacije i društva (Kina, SAD, Južna Afrika, Europa, Azija, Australija), što je uvelike proširilo primjenu ove hipoteze. Dosadašnji su pregledi radova koji se bave teorijom kontakta često dolazili do nejednoznanih zaključaka o mogućim učincima kontakta. Većina njih pokazuje potporu hipotezi kontakta, dok drugi pokazuju pozitivne učinke i uz izostanak Allportovih optimalnih uvjeta (Pettigrew i Tropp, 2006). Stephan (1987; prema Pettigrew i Tropp, 2006) tvrdi kako međugrupni kontakt ima potencijal za smanjivanje predrasuda, no ta je veza vrlo složena. Ford (1986; prema Pettigrew i Tropp, 2006) je nešto kritičniji i smatra kako istraživanjima o učinku kontakta nedostaje preciznosti, da nisu odraz situacija u

stvarnome životu te kako su zaključci o učinku kontakta ipak preuranjeni. Dosadašnji zaključci proizašli iz pregleda literature i radova na temu međugrupnog kontakta rezultat su, smatraju Pettigrew i Tropp (2006), karakteristika pregledanih radova, uključenih grupa kao i vrsta kontakta, te ostalih metodoloških značajki. Uzevši sve navedene čimbenike u analizu, došli su do općenitog zaključka o negativnoj povezanosti međugrupnog kontakta i predrasuda. Međutim, kao što je navedeno, pri tome su analizirali četiri prijetnje valjanoj interpretaciji povezanosti kontakta i predrasuda – problem uzročnog slijeda, pristranost pri objavljivanju radova, problem generalizacije učinka kontakta i metodološka ograničenja istraživanja. Zaključili su kako problem uzročnog slijeda ne predstavlja prijetnju valjanoj interpretaciji povezanosti kontakta i predrasuda. Drugim riječima, odbacili su potencijalno alternativno objašnjenje povezanosti kojim je kritizirano kako je moguće da pojedinci skloni predrasudama izbjegavaju kontakt, dok se oni manje skloni predrasudnim stavovima češće upuštaju u kontakt s pripadnicima drugih grupa. Iako je uzročna veza između kontakata i predrasuda dvosmjerna, rezultati metaanalize ukazuju na to da je jači učinak puta „prijateljima do manje predrasuda“ nasuprot „predrasudama do manje međugrupnih prijateljstava“ (Butler i Wilson, 1978; Pettigrew, 1997; Powers i Ellison, 1995; Van Dick i sur., 2004; prema Pettigrew, 2006). Istraživači su korištenjem niza statističkih metoda pokazali kako je unatoč postojanju oba puta, važniji učinak međugrupnog kontakta na smanjenje predrasuda. Rezultati su pokazali i kako pristranosti u objavljivanju radova, koja bi značila da statistička značajnost rezultata utječe na to hoće li rad biti objavljen, ne predstavlja prijetnju za interpretaciju rezultata. Nalaz o povezanost međugrupnog kontakta sa smanjenjem predrasuda pojavljuje se u obavljenim znanstvenim radovima, jednako kao i u neobjavljenim, te nije rezultat sustavnog procjenjivanja veličine učinka. Nadalje, dobili su potvrdne rezultate za sve oblike generalizacije, čak i onu najvišeg reda, odnosno generalizaciju na članove drugih grupa ne-uključenih u kontakt, koja je testirana u našem istraživanju. Mnogi su istraživači ispitivali generalizaciju učinka kontakta izvan situacije u kojoj se odvijao kontakt, kao i generalizaciju s jednog člana vanjske grupe na cijelu vanjsku grupu (Brewer i Miller, 1984; Cook, 1984; Herek i Capitanio, 1996; Rothbart i John, 1985; Weber i Crocker, 1983; Wilder, 1984; prema Pettigrew 1997a), no sve do unazad nekoliko godina generalizacija učinka kontakta na vanjske grupe neuključene u kontakt je bila rijetko ispitivana. Istraživanje u kojem su korišteni podaci

Eurobarometra 30 iz 1988. godine u kojem je sudjelovalo 3806 sudionika iz većinskog stanovništva Francuske, Velike Britanije, Zapadne Njemačke i Nizozemske među prvima je ispitivalo hipotezu o generalizaciji višeg reda. Sudionici su bili upitani o stavovima prema najzastupljenijim manjinskim skupinama u svojim zemljama te da li imaju prijatelje druge nacionalnosti, rase, religije, kulture ili društvene klase (Pettigrew, 1997a). Rezultati su potvrdili hipotezu o generalizaciji višeg reda, odnosno pokazali su kako osobe koje imaju prijatelja iz vanjske grupe kao što su osobe druge nacionalnosti, religije, kulture, rase i/ili socijalne klase, u prosjeku u većoj mjeri prihvaćaju širok spektar manjinskih skupina. Istim istraživanjem je također dokazana snaga međugrupnih prijateljstava. Uz sedam kontrolnih varijabli od koji su se četiri bile subjektivne, dispozicijske varijable (politički konzervatizam, percepcija relativne deprivacije grupe, politička zainteresiranost, nacionalni ponos) i tri sociodemografske (veličina mjesta prebivanja, obrazovanje i dob), potvrđena je hipoteza o povezanosti međugrupnih prijateljstava i predrasuda, posebice afektivnih. Prosječne korelacije su iznosile od -.14 do -.32, dok su nakon uvedenih 7 kontrolnih varijabli iznosile od -.10 do -.25 (Pettigrew, 1997a). Posljednji čimbenik važan pri interpretiranju rezultata istraživanja o odnosu kontakta i predrasuda ispitivan u metaanalizi Pettigrewa i L. Tropp je metodologija istraživanja, koja je procjenjivanja s obzirom na vrstu istraživanja, vrstu mjere kontakta, vrstu kontrolne grupe te pouzdanost mjere kontakta i mjere predrasuda. Rezultate metaanalize s obzirom na upotrebljenu metodologiju razmotrit ćemo u raspravi u odnosu na rezultate našeg istraživanja.

Osim Allportovih optimalnih uvjeta tj. faktora koji pospješuju učinak kontakta, važno je razjasniti i razumjeti moguće medijatore ovog učinka, odnosno procese koji se odvijaju u pozadini. Pettigrew (1997a) predlaže četiri međusobno povezana procesa: učenje o vanjskoj grupi, promjena ponašanja, afektivna povezanost kao izvor pozitivnih emocija (posebice onih proizašlih iz međugrupnih prijateljstava, u čemu veliku ulogu ima suosjećanje/empatija) te ponovna procjena (eng. *reappraisal*) vlastite grupe, koja je ujedno i medijator generalizacije učinka. Provođenje vremena s članovima vanjske grupe ostavlja manje vremena za unutargrupne aktivnosti te nas distancira od vlastite grupe i doprinosi individualiziranju i *humaniziranju* članova vanjske grupe, odnosno dovodi do pojave tzv. *deprovincijalizacije*. Osobe s prijateljima izvan vlastite grupe distanciraju se pomalo od vlastite i oblikuju manje provincijalne poglede na druge grupe općenito.

Posljedično bi ovakav slijed doveo do manje predrasuda prema nizu vanjskih grupa. Navedeni procesi se preklapaju i u interakciji su, a upravo međugrupna prijateljstva su moćna jer potiču sva četiri medijacijska procesa. Tom je popisu kasnije dodana još međugrupna tjeskoba, empatija i zauzimanje perspektive (Pettigrew i Tropp, 2008), a predložena je još i percipirana međugrupna prijetnja (Al Ramiah i Hewstone, 2013).

Moderne predrasude – novi oblik predrasuda

Prijašnja istraživanja međugrupnih predrasuda su se većinom bazirala na tradicionalnim formama, no u novije vrijeme - zadnjih nekoliko desetljeća, rasne, etničke i religijske stavove odražavaju indirektni oblici predrasuda (Meertens i Pettigrew, 1995). Unatoč dokazima koji upućuju na to kako je sve vjerojatnije da se javno izražavanje predrasuda osuđuje i da je u opadanju (Pettigrew i Meertens, 1995, McConahay, Hardee i Batts, 1981), nije opravdano donositi zaključke o njihovom općenitom smanjivanju s obzirom na razvoj onih suptilnijih, modernih oblika predrasuda. Dokazi za razvoj modernih, prikrivenih oblika predrasuda definiranih kao „nepredrasudno ponašanje pred drugima, dok se u sebi zadržavaju predrasudni stavovi“ (Aronson, 2005; str. 492) dolaze iz istraživanja u kojima su korištene neinvazivne metode, poput mjerenja međurasnog prosocijalnog ponašanja, poligraf, neizravne mjere poput blizine sjedenja, test implicitnih asocijacija i druge prikrivene, nenametljive mjere.

U SAD-u opada postotak osoba koje podržavaju rasnu segregaciju, bilježi se manje seksističkih stavova i veća podrška rodnoj jednakosti na radnom mjestu, u svakodnevnom govoru manje je predrasudnog izražavanja što je odraz norme politički korektnog govora (Pettigrew i sur., 2008). Unatoč tome, predrasude nisu iskorijenjene, nego su postale prikrivene. Ovaj trend nije zabilježen samo u SAD-u. Distinkciju među otvorenim i prikrivenim predrasudama podržavaju i istraživanja Pettigrew i Meertens (1995) koji su razvili dvije različite mjere za ispitivanje predrasuda: otvorene predrasude koje su više tradicionalne, „vruće“, izravne i direktne, te prikrivene koje su moderan oblik predrasude opisane kao „hladne“, udaljene i neizravne. Rezultati njihova istraživanja u tri velike zapadnoeuropske zemlje - Francuskoj, Nizozemskoj i Velikoj Britaniji - pokazala su kako postoji razlika između otvorenih i prikrivenih predrasuda, te kako je u današnjem modernom društvu vrlo važno razumjeti implikacije te razlike u svrhu poboljšanja međugrupnih odnosa.

Tradicionalna se forma sastoji od tri komponente od kojih se prva odnosi na ugrožavanje tradicionalnih vrijednosti, druga na percipiranje druge grupe kao izrazito kulturno drukčije od vlastite, tj. preuveličavanje kulturalnih razlika, te posljednja na odsustvo pozitivnih emocija poput suosjećanja i divljenja (Pettigrew i Meertens, 1995). Komponente od kojih se sastoji moderni oblik predrasuda uključuju poricanje postojanja diskriminacije, antagonizam prema zahtjevima manjinske grupe te zamjeranje posebnog tretmana manjinskih grupa (Sears, 1998; prema Akrami i sur., 2000). U literaturi ne postoji opći konsenzus oko naziva te se koriste i nazivi poput simbolički rasizam i averzivni rasizam.

Multikulturalizam

Današnju Europu, uz autohtono stanovništvo, čini široka lepeza različitih skupina, od izbjeglica, tražitelja azila, ekonomskih migranata, do turista, stranih studenata, potomaka doseljenika druge i treće generacije, i mnogih drugih. Ova je raznolikost postala još znatnija velikim proširenjem Europske Unije 2004. godine, a očekuje se da će ta multikulturalnost još rasti narednih godina (Pettigrew i sur., 2008). „Kao društveno – intelektualni pokret koji promovira vrijednost različitosti kao temeljni princip te ustraje na tome da se sve kulturalne grupe tretiraju jednako i s poštovanjem“ (Fowers i Richardson, 1996; str. 609), multikulturalizam je utjecajan u mnogim zapadnim zemljama. Ideja multikulturalizma nastala je kao odgovor na kulturnu različitost (multikulturalnost), a ona priznavanjem i poštivanjem identiteta i kulture manjinskih grupa općenito nastoji poticati zahvalnost i razumijevanje etničke različitosti. Multikulturalizam je povezan s pozitivnijim procjenama vanjske grupe, a očekuje se i da ima pozitivne učinke na proces identifikacije etničkih grupa i međugrupne odnose.

Rezultati istraživanja *Europskog društvenog istraživanja i Citizenship, Involvement, Democracy* (Citrin i Sides, 2008; prema Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012) provedeni u većini Europskih zemalja i SAD-u pokazuju da su građani u većini zemalja (19 od 21 u kojoj je provedeno istraživanje) skloniji ideji kulturne homogenosti i smatraju da je za zemlju bolje da gotovo svi njezini pripadnici dijele istu tradiciju i običaje. Takvi stavovi negativno utječu na percepciju imigranata na koje se potom gleda kao na ugrožavajući faktor i prijetnju nacionalnom integritetu, tj. percipira ih se kao kulturnu i ekonomsku prijetnju. Uz podatak da su pozitivni stavovi prema

multikulturalizmu povezani sa smanjenjem predrasudnih stavova (Gibbons, Lee, Thompson i Timani, 2009) te prethodno navedene teorijske i empirijske podatke koje Mesić i Bagić (2011) navode u svojem istraživanju stavova hrvatskih građana prema kulturalnim različitostima, smatramo da je stavove prema multikulturalizmu važno ispitati u odnosu na rastuće neprijateljstvo prema imigrantima.

Cilj, problemi i hipoteze istraživanja

Prema službenim podacima Ministarstva unutarnjih poslova od 16. rujna do 5. studenog 2015. godine u Hrvatsku je ušlo više od 330 000 prisilnih migranata (Institut za migracije i narodnost, 2015). Iako Hrvatska nije na vrhu prioritetne liste država kojima imigranti teže, mnogo je njih prošlo kroz Hrvatsku, a i određeni broj je privremeno ili trajno zatražio azil u Hrvatskoj. Za pretpostaviti je da će taj broj u budućnosti još rasti. S obzirom na sadašnje stanje, čine se opravdanim predviđanja kako će zahvaljujući migracijama sve zemlje koje prihvataju migrante postati etnički raznolikije, no pitanje je kako pojedine države upravljaju tom raznolikošću i kako se odnose prema njoj. U tom je kontekstu postavljen cilj ovog istraživanja - ispitati kakvi su u Hrvatskoj stavovi prema imigrantima. Točnije, koliko su izražene predrasude prema izbjeglicama i tražiteljima azila iz zemalja Afrike i Bliskog istoka koji su zbog ratne ugroze u svojim zemljama došli ili pristižu u Hrvatsku od rujna 2015. godine. Pored toga, u skladu s teorijom međugrupnog kontakta i nalazima dosadašnjih istraživanja na tom području, postavljeni su sljedeći problemi i hipoteze kojima je ispitana povezanost međugrupnih prijateljstava i stavova prema multikulturalizmu s predrasudama prema imigrantima:

1. Ispitati povezanost općih međugrupnih prijateljstava s mjerama stavova (tradicionalnih i modernih predrasuda, te pozitivnih i negativnih emocija) prema imigrantima i sa stavovima prema multikulturalizmu.

H1a. Broj općih međugrupnih prijateljstava bit će negativno povezan s predrasudama prema imigrantima.

H1b. Broj općih međugrupnih prijateljstava bit će pozitivno povezan s pozitivnim emocijama, a negativno povezan s negativnim emocijama prema imigrantima. Osobe s općenito više prijatelja izvan Hrvatske imat će u prosjeku više pozitivnih i manje negativnih emocija prema imigrantima.

H1c. Broj općih međugrupnih prijateljstava bit će pozitivno povezan sa stavovima prema multikulturalizmu. Osobe s općenito više prijatelja izvan Hrvatske u većoj će mjeri prihvaćati ideologiju multikulturalizma.

2. Ispitati povezanost stavova prema multikulturalizmu s mjerama stavova prema imigrantima.

H2a. Stav prema multikulturalizmu bit će negativno povezan s predrasudama prema imigrantima. Osobe koje u većoj mjeri prihvaćaju ideologiju multikulturalizma imat će manje izražene predrasude prema imigrantima.

H2b. Stav prema multikulturalizmu bit će pozitivno povezan s pozitivnim emocijama prema imigrantima, a negativno s negativnim emocijama. Osobe koje u većoj mjeri prihvaćaju ideologiju multikulturalizma imat će u većoj mjeri pozitivne emocije prema imigrantima i u manjoj mjeri negativne emocije.

Metodologija

Sudionici

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 411 punoljetnih građana RH. Iz obrade su isključena 4 sudionika s ekstremnim rezultatima, tzv. *outlieri*, koji su uočeni na prikazu dijagrama raspršenja. Konačni uzorak sastojao se od 319 žena (77.6 %) i 92 muškaraca (22.4 %) u dobi od 18 do 76 godina s prosječnom dob od 28.72 (SD = 9.05). Ostale sociodemografske karakteristike uzorka prikazane su u Tablici 1 iz koje možemo vidjeti kako većinu uzorka čine visokoobrazovane osobe iz većih gradova.

Tablica 1
Struktura uzorka prema sociodemografskim obilježjima

		Frekvencija	Postotak
Najviši završeni stupanj obrazovanja	Osnovna škola	1	0.2
	Srednja škola	118	28.7
	Viša škola/prvostupnik	107	26.0
	Diplomski studij	157	38.2
	Poslijediplomski studij	28	6.8
Veličina mjesta u kojem je proveden najveći dio života	Selo	55	13.4
	Manje mjesto (do 10 000 stanovnika)	49	11.9
	Manji grad (do 100 000 stanovnika)	84	20.4
	Grad (do 500 000 stanovnika)	44	10.7
	Veliki grad (više od 500 000 stanovnika)	179	43.6

Mjerni instrumenti

On-line upitnik se sastojao od ukupno 40 pitanja podijeljenih u 5 setova odnosno skala, prema sljedećem redoslijedu:

Opći podaci prikupljeni su u prvom dijelu upitnika. Od sudionika se tražilo da navedu podatke o dobi, spolu, najvišem završenom stupnju obrazovanja i veličini mjesta u kojem su proveli najveći dio života.

Broj općih međugrupnih prijateljstava podijeljen je u četiri kategorije. Sudionike se pitalo o broju prijatelja iz zemalja u susjedstvu s kojima komuniciraju isključivo putem društvenih mreža tj. virtualno (1. kategorija), o broju prijatelja iz zemalja u susjedstvu s kojima, uz društvene mreže, ostvaruju kontakt i u stvarnom/fizičkom svijetu (2. kategorija), potom o broju prijatelja iz drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima komuniciraju isključivo putem društvenih mreža (3. kategorija) i naposljetku o broju prijatelja iz drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima, uz društvene mreže, ostvaruju kontakt i u stvarnom/fizičkom svijetu (4. kategorija). Sudionici su trebali odabrati jedan od ponuđenih odgovora – nemam, imam jednog/jednu, imam 2 do 5 ili imam više od 5 prijatelja. Na osnovi procjena za navedena pitanja formirana su četiri rezultata, pri čemu je raspon rezultata bio od 0 (nemam prijatelja) do 3 (imam više od 5 prijatelja). Također su izračunati i kompozitni rezultati za „stvarna“ međugrupna prijateljstva kao jednostavna linearna kombinacija odgovora na pitanje o broju prijatelja

iz zemalja u susjedstvu i drugih europskih i/ili izvan europskih zemalja s kojima se kontakt ostvaruje i u stvarnome/fizičkome svijetu, te kompozitni rezultat za „virtualna“ međugrupna prijateljstva, kao jednostavna linearna kombinacija odgovora na pitanje o broju prijatelja iz zemalja u susjedstvu i drugih europskih i/ili izvan europskih zemalja s kojima se kontakt ostvaruje isključivo putem društvenih mreža/virtualno. Rezultati na varijablama „stvarna“ i „virtualna“ međugrupna prijateljstva su se kretali u rasponu od 0 do 6.

Skala tradicionalnih i modernih predrasuda (Akrami i sur., 2000) mjeri stupanj izraženosti dvaju oblika predrasuda prema imigrantima – tradicionalnih i modernih. Za potrebe ovog istraživanja čestice su prevedene na hrvatski jezik i prilagođene za naš kontekst.¹ Sudionici su za svaku od čestica procjenjivali svoj stupanj slaganja na skali Likertovog tipa od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem). Skala tradicionalnih predrasuda se sastoji od 8 čestica, npr. „Imigranti imaju negativne stavove prema ženama“ i „Imigranti ne brinu o svojoj osobnoj higijeni“. Skala modernih predrasuda sastoji se od 9 čestica, a primjer su čestice „Diskriminacija imigranata više nije problem u Hrvatskoj“ i „Imigranti dobivaju premalo pažnje u medijima“. Ukupan rezultat izračunat je kao prosječna vrijednost osam procjena za skalu tradicionalnih predrasuda i devet procjena za skalu modernih predrasuda, nakon obrnutog bodovanja tri čestice iz skale tradicionalnih i pet čestica iz skale modernih predrasuda. Viši rezultat ukazuje na izraženije predrasude. Raspon rezultata na obje skale je bio od 1 do 5. Koeficijent unutarnje konzistencije (Cronbachov α) za skalu tradicionalnih predrasuda iznosi .86 i .89 za skalu modernih predrasuda što ukazuje na zadovoljavajuću pouzdanost obje skale.

Skala međugrupnih emocija (Stephan i sur., 1999) je korištena kao mjera afektivne komponente predrasuda, koja se u mnogim dosadašnjim istraživanjima pokazala kao komponenta predrasuda na koju je međugrupni kontakt imao najjači učinak (Pettigrew, 1998). Prema modelu Stephana i Stephana (1993; prema Stephan i sur., 1999), predrasude odražavaju negativne afekte vezane uz vanjsku grupu, koje uključuju evaluacije i emocionalne reakcije prema članovima vanjske grupe (Stephan i sur., 1999). Korišteno je 6 pozitivnih i 4 negativne emocije za koje su sudionici procjenjivali u kojoj ih mjeri osjećaju prema imigrantima², na skali od 1 (uopće ne osjećam) do 7 (izrazito

¹ Vidjeti Prilog II

² U prilogu II se nalazi napomena za značenje riječi *imigrant* koja se nalazila u uputi

osjećam). Formiran je ukupan rezultat za obje skale, a izračunat je kao prosječna vrijednost šest procjena za skalu pozitivnih emocija i četiri procjene za skalu negativnih emocija. Rezultati na skalama su se kretali u rasponu od 1 do 7. Viši rezultat na skali pozitivnih emocija ukazuje na pozitivnije emocije, dok na skali negativnih emocije ukazuje na negativnije emocije. Obje skale imaju zadovoljavajuću pouzdanost (Cronbachov α iznosi .83 za negativne emocije i .91 za pozitivne emocije).

Skala multikulturalizma (Verkuyten, 2005) korištena je za ispitivanje stupnja prihvatanja ideologije multikulturalizma. Skala se sastoji od pet čestica za koje su sudionici procjenjivali svoj stupanj slaganja na skali Likertovog tipa od 1 – u potpunosti se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem. Skala ima visoku pouzdanost, na što ukazuje Cronbachov alfa koji iznosi .82. Ukupan rezultat izračunat je kao prosječna vrijednost pet procjena, nakon obrnutog bodovanja dvije od pet čestica. Viša vrijednost ukazuje na veće prihvatanje ideologije multikulturalizma. Rezultati su se kretali u rasponu od 1 do 5.

Postupak

Istraživanje je provedeno putem interneta tijekom svibnja i lipnja 2017. godine distribuiranjem anketnog online upitnika na društvenoj mreži Facebook te internetskoj stranici forum.hr. Ciljna su populacija bili punoljetni građani RH, te se u nastojanju da se postigne što veća heterogenost sudionika, posebno s obzirom na dob, regrutaciji pristupilo i putem mailing lista, potom kontaktiranjem Matice umirovljenika grada Zagreba te metodom snježne grude. Poveznica s anketom kreiranom u programu Google Forms bila je prosljeđena uz zamolbu za sudjelovanje u istraživanju zajedno s kratkim objašnjenjem svrhe ankete, dok se na početnoj strani ankete nalazila detaljna uputa koja se, zajedno s cjelovitim online upitnikom korištenim u istraživanju, nalazi u Prilogu I. Predviđeno vrijeme potrebno za ispunjavanje ankete je bilo 10 minuta.

Rezultati

Dobiveni rezultati obrađeni su s pomoću računalnog programskog paketa SPSS 20.0 (Statistical Package for the Social Sciences).

Prvo je provedena deskriptivna analiza varijabli broja prijatelja, modernih i tradicionalnih predrasuda, međugrupnih emocija i stavova prema multikulturalizmu. U Tablici 2 nalaze se vrijednosti aritmetičkih sredina i standardnih devijacija procjena broja prijatelja te zastupljenost ponuđenih odgovora izražena u postocima. Za varijable broja prijatelja ponuđeni su odgovori kodirani kao: 0 (nemam prijatelja), 1 (imam jednog/jednu), 2 (imam 2 do 5) i 3 (imam više od 5 prijatelja), što znači da je teorijski raspon bio od 0 do 3.

Tablica 2
Prosječan broj (i pripadajuća raspršenja) prijatelja i zastupljenost pojedinih odgovora (%)

Broj općih međugrupnih prijateljstava	1. Neposredno susjedstvo* - društvene mreže	2. Neposredno susjedstvo* - stvarni/fizički svijet	3. Europske i/ili izvaneuropske zemlje - društvene mreže	4. Europske i/ili izvaneuropske zemlje - stvarni/fizički svijet
<i>M</i>	1.02	1.21	1.19	1.12
<i>SD</i>	1.13	1.12	1.15	1.12
Nemam	49.1	38.4	40.1	42.1
Imam jednog/jednu	14.1	17.8	18.5	19.5
Imam 2 do 5	22.4	28.0	23.4	22.9
Imam više od 5	14.4	15.8	18.0	15.6

* Neposredno susjedstvo predstavljale su sljedeće države: Slovenija, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora

U Tablici 3 se nalaze podaci deskriptivne statistike (aritmetička sredina i standardna devijacija) rezultata na skali tradicionalnih i modernih predrasuda, skali međugrupnih emocija i skali multikulturalizma. Prikazani su i rezultati Kolmogorov – Smirnov testa kojim je testirano odstupaju li distribucije rezultata na navedenim skalama statistički značajno od normalne. Kao što se vidi iz Tablice 3, distribucija rezultata na skalama tradicionalnih i modernih predrasuda značajno se razlikuje od normalne distribucije, kao i distribucija rezultata na skali negativnih emocija i multikulturalizma.

Daljnjom analizom s pomoću indikatora asimetričnosti je utvrđeno kako je distribucija rezultata na skalama tradicionalnih i modernih predrasuda blago pozitivno asimetrična, odnosno da su zastupljeniji niži rezultati. To znači kako većina sudionika na tim skalama postiže rezultate koji ukazuju na nisku izraženost predrasuda, dok je manji broj sudionika koji imaju izrazito visoke rezultate. Rezultati na skali negativnih emocija također su pozitivno asimetrično distribuirani, odnosno većina sudionika navodi da uglavnom ne osjeća negativne emocije prema imigrantima. No, upravo obratno, rezultati na skali multikulturalizma su negativno asimetrično distribuirani, što ukazuje na to da većina sudionika u visokoj mjeri prihvaća ideologiju multikulturalizma. Unatoč statističkoj značajnosti Kolmogorov – Smirnov Z vrijednosti, distribucije rezultata na skalama su zbog veličine uzorka sudionika procijenjene pogodnim za daljnju statističku analizu korištenjem parametrijskih postupaka (Ivanec, Kolesarić i Petz, 2012).

Tablica 3

Prosječne vrijednosti, minimum i maksimum te Kolmogorov - Smirnov z vrijednosti za skale predrasuda, međugrupnih emocija i multikulturalizma

SKALE		M	SD	Min	Max	$K-S$
Predrasude	Tradicionalne	2.56	0.78	1	5	1.75*
	Moderne	2.42	0.89	1	5	1.64*
Emocije	Pozitivne	3.72	1.43	1	7	1.20
	Negativne	2.13	1.24	1	7	3.69**
Multikulturalizam		3.09	0.90	1	5	2.34**

*statistički značajno uz razinu rizika $p < .01$

**statistički značajno uz razinu rizika $p < .001$

Kako bismo odgovorili na prvi problem o povezanosti broja općih međugrupnih prijateljstava s mjerama stavova prema imigrantima i sa stavovima prema multikulturalizmu, koristili smo korelacijsku analizu, utvrđujući stupanj povezanosti procjena broja prijatelja i rezultata koje su ispitanici postigli na skali tradicionalnih i skali modernih predrasuda, zatim na skali pozitivnih i skali negativnih emocija te na skali multikulturalizma. Rezultati korelacijske analize (Pearsonovi koeficijenti korelacije) su prikazani u Tablici 4 iz koje je vidljivo kako broj općih međugrupnih prijateljstava,

suprotno od očekivanja, nije povezan sa rezultatima na skali tradicionalnih i modernih predrasuda prema imigrantima, kao niti sa rezultatima na skali pozitivnih i negativnih emocija prema imigrantima. Statistički značajnom se pokazala povezanost broja prijatelja iz drugih europskih i/ili izvan europskih zemalja s kojima se kontakt ostvaruje i fizički i skale multikulturalizma ($r = .12$).

Tablica 4

Vrijednosti koeficijenata korelacije između varijabli broja općih međugrupnih prijateljstava i rezultata na skalama predrasuda, međugrupnih emocija i multikulturalizma

	Tradicionalne predrasude	Moderne predrasude	Pozitivne emocije	Negativne emocije	Multikulturalizam
1. Neposredno susjedstvo - društvene mreže/virtualno	-.01	.06	.06	-.06	.03
2. Neposredno susjedstvo - stvarni/fizički svijet	-.04	.00	.04	-.03	.05
3. Europske i/ili izvan europske zemlje - društvene mreže/virtualno	-.02	-.03	.03	-.03	0.8
4. Europske i/ili izvan europske zemlje - stvarni/fizički svijet	-.08	-.07	.08	-.06	.12*

* značajno uz razinu rizika $p < .05$

Kako bismo dodatno analizirali odnos između općih međugrupnih prijateljstava i stavova prema imigrantima, testirali smo razlike u stavovima prema imigrantima i stavovima prema multikulturalizmu između sudionika koji imaju i onih koji nemaju prijatelje izvan zemlje, kako u stvarnom, tako i u virtualnom svijetu. Sudionika koji nemaju niti jednog inozemnog prijatelja u virtualnom svijetu je bilo ukupno 98, dok je onih koji ih imaju bilo ukupno 313. Niti jednog inozemnog prijatelja u stvarnome svijetu nema još veći broj sudionika, njih ukupno 127, dok ih 284 ima. Iznos aritmetičkih sredina

i rezultati t-testa, zajedno sa značajnošću (p) i veličinom efekta (Cohenov d), nalaze se u Tablici 5.

Tablica 5
Razlike u stupnju predrasuda, međugrupnim emocijama i stavova prema
multikulturalizmu između ispitanika koji imaju i koji nemaju inozemne prijatelje

		<i>M</i>		T - test	<i>p</i>	Cohenov <i>d</i>
Broj općih međugrupnih prijateljstava		Nemaju prijatelje	Imaju prijatelje			
Stvarna prijateljstva	Tradicionalne predrasude	2.63	2.53	1.07	.29	0.13
	Moderne predrasude	2.59	2.36	2.02	.05	0.25
	Pozitivne emocije	3.49	3.83	-2.04	.04	-0.23
	Negativne emocije	2.29	2.06	1.76	.08	0.19
	Multikulturalizam	3.02	3.12	-1.98	.05	0.23
Virtualna prijateljstva	Tradicionalne predrasude	2.59	2.53	0.67	.50	0
	Moderne predrasude	2.46	2.39	0.82	.41	-0.04
	Pozitivne emocije	3.66	3.79	-0.83	.41	-0.08
	Negativne emocije	2.20	2.08	0.97	.33	0.10
	Multikulturalizam	3.09	3.09	.001	.99	0

Rezultati tri t-testa su značajni uz razinu rizika $p < .05$, a to su razlike između aritmetičkih sredina na skali modernih predrasuda, skali pozitivnih emocija i skali multikulturalizma između sudionika koji nemaju niti jednog „stvarnog prijatelja“ izvan Hrvatske i onih koji imaju. Sudionici koji nemaju niti jednog „stvarnog“ prijatelja izvan Hrvatske imaju izraženije moderne predrasude i manje pozitivnih emocija prema imigrantima te u manjoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma, što je smjer koji je pretpostavljen hipotezama u sklopu prvog problema. Usporedba aritmetičkih sredina rezultata na mjerama stavova prema imigrantima i multikulturalizmu nije pokazala postojanje značajnih razlika među sudionicima koji nemaju „virtualne“ prijatelje izvan Hrvatske i onih koji imaju.

Povezanost stavova prema multikulturalizmu s mjerama stavova prema imigrantima

U svrhu testiranja hipoteza u sklopu drugog istraživačkog problema koji pretpostavlja odnos povezanosti stavova prema multikulturalizmu s mjerama stavova prema imigrantima provedena je korelacijska analiza čiji su rezultati prezentirani u Tablici 6.

Tablica 6
Vrijednosti koeficijenata korelacije između rezultata na skalama tradicionalnih i modernih predrasuda, pozitivnih i negativnih emocija i rezultata na skali multikulturalizma

	1	2	3	4	5
1. Tradicionalne predrasuda	1	.82**	-.69**	.66**	-.29**
2. Moderne predrasude		1	-.69**	.59**	-.38**
3. Pozitivne emocije			1	-.43**	.38**
4. Negativne emocije				1	-.14**
5. Multikulturalizam					1

** značajno uz razinu rizika $p < .01$

Rezultati na skali tradicionalnih i modernih predrasuda, pozitivnih i negativnih emocija, te rezultati na skali multikulturalizma su značajno međusobno povezani uz razinu rizika manju od .01, što je u skladu s očekivanjima u sklopu 2. istraživačkog problema. Kao što je i očekivano, stav prema multikulturalizmu je negativno povezan s predrasudama prema imigrantima, s time da je korelacije s modernim predrasudama viša u odnosu na korelaciju s tradicionalnim predrasudama. Osobe koje u većoj mjeri prihvaćaju ideologiju multikulturalizma imaju manje izražena oba oblika predrasuda prema imigrantima. Također je potvrđena i druga hipoteza - stav prema multikulturalizmu pozitivno je povezan s pozitivnim emocijama prema imigrantima, a negativno s negativnim emocijama., pri čemu je korelacija sa skalom pozitivnih emocija viša. Osobe koje u većoj mjeri prihvaćaju ideologiju multikulturalizma imaju više pozitivnih, a manje negativnih emocije prema imigrantima.

Uz povezanosti skale multikulturalizma s mjerama stavova prema imigrantima, iz Tablice 6 je vidljivo kako su visoko povezane i mjere stavova prema imigrantima međusobno, posebice skala modernih sa skalom tradicionalnih predrasuda ($r = .816$), dok su obje negativno povezane sa skalom pozitivnih emocija (skloniji predrasudama izvještavaju o manje pozitivnih emocija prema imigrantima), a pozitivno povezane sa skalom negativnih emocija (skloniji predrasudama izvještavaju o više negativnih emocija prema imigrantima).

Rasprava

Provedeno je istraživanje imalo za cilj primijeniti teoriju međugrupnog kontakta u svrhu objašnjavanja predrasudnih stavova prema imigrantima. Osnovna zamisao teorije međugrupnog kontakta je sadržana u tzv. hipotezi kontakta čija je glavna pretpostavka ta da kontakt između pojedinaca koji pripadaju različitim grupama pospješuje razvoj pozitivnijih stavova prema vanjskim grupama. Kao mjera kontakta korišten je broj općih međugrupnih prijateljstava, točnije broj prijatelja koje osoba ima s ljudima iz drugih zemalja. Vanjsku su grupu predstavljali imigranti, u našem istraživanju definirani kao izbjeglice i tražitelji azila iz zemalja Afrike i Bliskog istoka koji su zbog ratne ugroze u svojim zemljama došli ili pristižu u Hrvatsku od rujna 2015. godine. Drugim riječima, istraživali smo odnos između općih međugrupnih prijateljstava i stavova prema imigrantima očekujući da će osobe koje imaju više općih međugrupnih prijateljstava ujedno imati i pozitivnije stavove prema imigrantima. Zahvaljujući generalizaciji učinka kontakta, kontakt s članovima određene vanjske grupe pridonosi oblikovanju pozitivnijih stavova prema drugim vanjskim grupama neuključenima u kontakt (Pettigrew, 2009; prema Lolliot i sur., 2013).

S obzirom na pojavu novih oblika predrasuda nastalih kao posljedica promijenjenih socijalnih normi, kao mjera predrasuda korištene su skala tradicionalnih i skala modernih predrasuda. Moderne se predrasude razlikuju od tradicionalnih po tome što se netrpeljivost prema drugima izražava na simbolički, prikriveni, indirektan način pa se u skladu s time koriste i čestice koje su suptilnije i manje reaktivne. Razlike između ovih dviju oblika predrasuda se očituju i u političkim mjerama koje pojedinci podržavaju, a koje su usmjerene prema drugim grupama, primjerice doseljenicima. Tako će osobe koje postižu visoke rezultate na skali tradicionalnih predrasuda podržavati slanje doseljenika natrag u njihovu zemlju porijekla i ograničavanje njihovih prava, dok će oni koji postižu visok rezultat na skali prikrivenih predrasuda biti skloniji društveno prihvatljivijim oblicima odbijanja doseljenika (Pettigrew, 1998).

U okviru prvog problema je, uz povezanost međugrupnih prijateljstava i predrasuda prema imigrantima, postavljena i hipoteza o povezanosti međugrupnih prijateljstava i emocija prema imigrantima, kao i stavova prema multikulturalizmu. Očekivanja o povezanosti broja općih međugrupnih prijateljstava s mjerama predrasuda i emocija prema imigrantima nisu potvrđena korelacijskom analizom, za što ćemo

moguće uzroke razmotriti u nastavku, te je provedena dodatna analiza koja je ispitivala razliku u aritmetičkim sredinama rezultata na skalama tradicionalnih i modernih predrasuda, pozitivnih i negativnih emocija te multikulturalizma, između sudionika koji nemaju niti jednog inozemnog prijatelja i onih koji imaju. Kao mjere broja inozemnih prijatelja kreirane su dvije varijable: varijabla „virtualna prijateljstva“, izražena kao jednostavna linearna kombinacija broja prijatelja iz susjednih zemalja i drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima se ostvaruje kontakt isključivo putem društvenih mreža. Druga je varijabla nazvana „stvarna prijateljstva“ i izražena je kao jednostavna linearna kombinacija broja prijatelja iz susjednih zemalja i drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima se kontakt ostvaruje i „uživo“.

Usporedba aritmetičkih sredina rezultata na mjerama stavova prema imigrantima i multikulturalizmu nije pokazala postojanje značajnih razlika među sudionicima koji nemaju virtualne prijatelje izvan Hrvatske i onih koji imaju, no pokazala je razlike za varijablu stvarnih prijateljstava i to na skali modernih predrasuda, skali pozitivnih emocija i skali multikulturalizma. Sudionici koji nemaju niti jednog inozemnog prijatelja u stvarnom svijetu imaju u prosjeku izraženije moderne predrasude i manje pozitivnih emocija prema imigrantima te u manjoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma, što je smjer koji je pretpostavljen hipotezama u sklopu prvog problema. Prijateljstva u kojima se ostvaruje i kontakt „uživo“ su se pokazala relevantnijima za ispitivanje učinka kontakta u kontekstu izraženosti predrasuda prema imigrantima, što je u skladu s nalazom o važnosti prisnosti u međugrupnom kontaktu (Amir, 1976; prema Pettigrew, 1998). Raznolikost prijateljstava s obzirom na nacionalnost se pokazala kao važan čimbenik koji objašnjava razlike u količini pozitivnih emocija prema imigrantima, što je u skladu s rezultatima istraživanja Pettigrew (1997b) o tome da su afekti ključna sastavnica međugrupnih stavova. Najopsežnija studija o međugrupnim prijateljstvima uključivala je više od 3800 sudionika iz većinskog stanovništva zemalja Europe čiji su rezultati pokazali kako Europljani koji imaju prijatelje iz drugih nacionalnosti, kultura, religija, rasa i/ili društvenih klasa imaju i značajno manje predrasuda, pri čemu se najjači efekt uočava na mjeri afektivne komponente predrasuda – češće su osjećali divljenje i suosjećanje prema članovima drugih grupa (Pettigrew 1997b, Wright i sur., 1997). Tropp i Pettigrew (2005) su istraživanjem o povezanosti međugrupnog kontakta i afektivne i kognitivne

komponente predrasuda utvrdili kako je afektivna dimenzija međugrupnih odnosa posebice važna za razumijevanje prirode povezanosti kontakta i predrasuda.

Očekivanja u sklopu drugog problema o povezanosti stavova prema multikulturalizmu s mjerama stavova prema imigrantima su u potpunosti potvrđena. Osobe koje u većoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma tj. imaju pozitivniji odnos prema različitosti kao društvenoj vrijednosti, imaju i manje izražena oba oblika predrasuda, više pozitivnih, a manje negativnih emocija prema imigrantima. Očekivana je pozitivna korelacija stavova prema imigrantima i multikulturalizma zbog same srži ideologije koja zagovara prihvaćanje etničke raznolikosti i poštivanje manjinskih grupa, ali i zbog dosadašnjih istraživanja koja su potvrdila ulogu multikulturalizma u poboljšanju međugrupnih odnosa (Verkuyten, 2005). Pristup ideologije multikulturalizma se pokazao uspješnijim u smanjivanju međuetničkih nesuglasica i sukoba te postizanju sklada među različitim etničkim skupinama naspram alternativnog pristupa, tzv. color-blind perspektive, koja zagovara jednako postupanje prema pojedincima bez obzira na rasu, kulturu ili etnicitet (Richeson i Nussbaum, 2003; Wolsko, Park, Judd i Wittenbrink, 2000).

Također je, u skladu s rezultatima istraživanja Akramija i sur. (2000), autora skale tradicionalnih i modernih predrasuda, dobivena visoka povezanost modernih i tradicionalnih predrasuda (.82). Unatoč argumentima protiv razlikovanja ovih dvaju oblika predrasuda, autori skale, slijedom nalaza Davida O. Searsa (1988; prema Akrami i sur., 2000) te Janet Swim i suradnika (1995), tvrde kako visoka korelacija među skalama ne umanjuje važnost njihova razlikovanja, posebice u današnjim uvjetima promijenjenih socijalnih normi. Diskriminirajući postupci su u modernim društvima i dalje prisutni iako se pojedinci „na površini“ čine ne-predrasudni, što je odraz negativnih emocija ili vjerovanja koje i dalje gaje „u sebi“, no način na koji ih izražavaju postao je suptilniji i manje direktan/izravan. Nadalje, unatoč visokoj korelaciji između ovih dviju skala koja upućuje na veliku sličnost i preklapanje među konstruktima, razlika među skalama pokazala se u pogledu različitih obrazaca korelacija s drugim mjerama. Skala modernih predrasuda ima veću povezanost sa skalom multikulturalizma ($r = -.38$) od skale tradicionalnih predrasuda ($r = -.29$). Drugim riječima, odnos stava prema multikulturalizmu i modernih predrasuda je snažniji - što je nečiji stav prema kulturnim različitostima u društvu pozitivniji, to će on/ona imati manje izražene moderne

predrasude prema imigrantima. Pored toga, skala tradicionalnih predrasuda ima veću povezanost sa skalom negativnih emocija ($r = .66$) od skale modernih predrasuda ($r = .59$), što nije iznenađujuće s obzirom da je tradicionalni oblik predrasuda karakteriziran otvorenim pokazivanjem netrpeljivosti prema članovima prepoznatljive grupe ljudi. Što je viši rezultat na skali tradicionalnih predrasuda prema imigrantima, to znači da je osoba sklonija otvorenom pokazivanju negativnih stavova prema imigrantima, a s time je i spremnija otvoreno izvještavati o negativnim emocijama koje osjeća prema njima. Za obje skale predrasuda je utvrđena negativna povezanost sa skalom pozitivnih emocija, a pozitivna povezanost sa skalom negativnih emocija. Sudionici s izraženijim predrasudama izvještavaju o manje pozitivnih i više negativnih emocija prema imigrantima. Kao što je već navedeno, predrasude se pored spoznajne i ponašajne sastavnice sastoje i od emocionalne sastavnice koju čini vrsta emocije povezane sa stavom i ekstremnost stava, pa će tako osobe koje imaju izraženiji neprijateljski, negativan stav prema imigrantima izvještavati kako u većoj mjeri osjećaju negativne, a u manjoj mjeri pozitivne emocije prema imigrantima, u odnosu na osobe koje imaju manje izražene predrasude prema imigrantima.

Kao što smo ranije naveli, očekivanja o povezanosti broja općih međugrupnih prijateljstava s mjerama predrasuda i emocija prema imigrantima nisu potvrđena korelacijskom analizom. Jedno od istraživanja u kojem je ispitana uloga međugrupnih prijateljstava u smanjenju predrasuda i generalizacija učinka kontakta na druge grupe neuključene u kontakt je ono Thomasa F. Pettigrewa (1997a) koji je kao mjeru kontakta također koristio broj prijatelja. Odlučio se kao mjeru kontakta koristiti upravo prijateljstva jer je smatrao kako prijateljstva „garantiraju“ kontakt, dok susjedstvo i kolege mjere samo mogućnost za kontakt. U svom je istraživanju potvrdio hipotezu o negativnoj povezanosti međugrupnih prijateljstava s predrasudama, kao i hipotezu o generalizaciji učinka kontakta na širok raspon vanjskih grupa neuključenih u kontakt. Unatoč ovim ohrabrujućim nalazima, u metaanalizi provedenoj nekoliko godina nakon, zaključio je kako taj učinak ne rezultira uvijek smanjenim predrasudama, čak niti prema skupinama uključenim u kontakt, te kako je posredovan mnogim procesima od kojih su mnogi još nerazjašnjeni. Kao probleme prepoznaje to što međugrupna prijateljstva ne specificiraju o kojim se grupama radi, radi se o samoprocjenama i na sudionicima ostaje kako će protumačiti pojam *prijateljstva*, što su sve metodološka ograničenja koja su se u našem istraživanju

pokušala nadići tako što je točno specificirano o kojim se grupama radi i tako što je definirano što se smatra pod pojmom *prijatelja*. No i dalje ostaje činjenica kako kontakt nije direktno promatran, kao ni uvjeti pod kojima se odvijao. Vrlo važnim čimbenikom jačine učinka kontakta dobivenih u istraživanjima hipoteze kontakta pokazuje se strogost istraživanja koju određuje vrsta mjere kontakta, kao i njihova kvaliteta te kvaliteta mjere predrasuda. Najveća je veličina učinka dobivena kod direktno promatranog kontakta (prosječan $r = -.246$), zatim samoprocjene kontakta (prosječan $r = -.210$) i, na kraju, najmanja za podrazumijevajuće situacije, tj. situacije iz kojih se indirektno zaključuje o kontaktu (prosječan $r = -.132$). Nadalje, najveći se učinak pokazao u istraživanjima koja su koristila mjere poznate i visoke pouzdanosti (više od .70), dok su one mjere s niskom ili nepoznatom pouzdanošću rezultirale slabijim učinkom. Ovaj je nalaz važno razmotriti i uzeti u obzir pri odabiru mjera koje će biti korištene u istraživanjima. Mogući problem s mjerom kontakta u našem istraživanju je i taj što se pokazalo kako je mala varijabilnost odgovora. Gotovo 50% sudionika je za svaku kategoriju prijateljstava odgovorilo kako nema niti jednog prijatelja.

Daljnji mogući razlog izostanka značajnih povezanosti je i ciljna skupina. Rezultati dosljedno pokazuju značajnu povezanost međugrupnih prijateljstava i predrasuda kroz razne situacije i kontekste, iako veličina učinka varira ovisno o ciljnim skupinama. Učinak kontakta se pokazao većim za homoseksualce i invalide, a za rasne i etničke koje su ciljne skupine u većini istraživanja, učinak je nešto manji (prosječan $r = -.214$).

Jedno od ograničenja ovog istraživanja proizlazi iz načina prikupljanja podataka koje je bilo online te je moguća samoselekcija sudionika. Ograničenja vezana uz uzorak proizlaze iz činjenice da je bio prigodan, tj. sudionici su bile osobe koje koriste društvene mreže i koje su bile dostupne i prisutne na Facebook grupama, kojima se u najvećoj mjeri koristi mlađa populacija. S time je direktno povezana nemogućnost uključivanja stanovitog dijela populacije (starije osobe, osobe koje se ne koriste internetom) u istraživanje, što smanjuje mogućnost generalizacije rezultata.

Prijedlozi za buduća istraživanja

U budućim bi istraživanjima bilo od velike koristi ispitati i imenovati medijacijske procese u pozadini povezanosti međugrupnog kontakta i predrasuda. Tri su do sada najčešće istraživana medijatora: povećanje znanja o vanjskoj grupi, smanjivanje tjeskobe oko međugrupnog kontakta te pospješivanje empatije i zauzimanje perspektive (Pettigrew i Tropp, 2006). Uz navedene bi trebalo razmotriti i istraživanje dodatnih, poput grupne identifikacije i međugrupnog povjerenja (Tausch, Tam, Hewstone, Kneworthy i Cairns, 2007). K tome bi bilo korisno poboljšati operacionalizaciju mjera kontakta, kao i riješiti problem definiranja prijateljstva pri čemu bi trebalo uvesti dodatne aspekte poput bliskosti i učestalosti kontakta. Važno bi bilo spoznati čimbenike koji onemogućuju postizanje pozitivnih učinaka međugrupnog kontakta na stavove prema članovima vanjskih grupa ili čak dovode do suprotnih rezultata poput negativnijih stavova i izraženijih predrasuda. Primjer takvih čimbenika su negativne emocije (npr. tjeskoba), autoritarnost te normativna ograničenja u društvu, odnosno okruženju u kojem se odvija kontakt.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost općih međugrupnih prijateljstava s mjerama stavova prema imigrantima i stavovima prema multikulturalizmu. Hipoteza o povezanosti međugrupnih prijateljstava s tradicionalnim i modernim predrasudama prema imigrantima, pozitivnim i negativnim emocijama prema imigrantima te stavovima prema multikulturalizmu samo je djelomično potvrđena. Dodatnom analizom kojom smo usporedili stavove prema imigrantima i multikulturalizmu kod ispitanika koji imaju i nemaju inozemne prijatelje, utvrđeno je kako sudionici koji nemaju niti jednog inozemnog prijatelja u stvarnome svijetu imaju u prosjeku izraženije moderne predrasude i manje pozitivnih emocija prema imigrantima, te u manjoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma.

Druga hipoteza koja je pretpostavljala povezanost skale multikulturalizma s mjerama stavova prema imigrantima u potpunosti je potvrđena. Osobe koje u većoj mjeri podržavaju ideologiju multikulturalizma, tj. imaju pozitivniji odnos prema različitosti kao društvenoj vrijednosti, imaju i manje izražena oba oblika predrasuda, tradicionalni i moderni, više pozitivnih, a manje negativnih emocija prema imigrantima.

Literatura

- Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2008). Sklonost međuetničkoj diskriminaciji u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja: promjene tijekom vremena u podijeljenoj zajednici. *Ljetopis socijalnog rada*, 15, 377-400.
- Akrami, N., Araya, T. i Ekehammar (2000). Classical and modern racial prejudice: a study of attitudes toward immigrants in Sweden. *European Journal of Social Psychology*, 30, 521-532.
- Akert, R.M., Aronson, E. i Wilson, T.D. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Al Ramiah, A. i Hewstone, M. (2013). Intergroup Contact as a tool for reducing, resolving, and preventing intergroup conflict: Evidence, limitations, and potential. *American Psychologist*, 68, 527-542.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
- Bachman, G., Stephan, W. G. i Ybarra, O. (1999.) Prejudice toward immigrants. *Journal of Applied Psychology*, 29, 2221-2237.
- Bagić, D. i Mesić, M. (2011). Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima. *Migracijske i etničke teme*, 27, 7-38.
- Botrić, V. (2016). Attitudes towards immigrants, immigration policies and labour market outcomes: comparing Croatia with Hungary and Slovenia. *Croatian International Relations Review*, 12, 5-28.
- Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S. i Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 42, 305-336.
- Čarija, A. (2016). *Stavovi učenika završnih razreda srednjih škola u Zadru prema tražiteljima azila u Hrvatskoj*. Neobjavljeni završni rad. Zadar: Odjel za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zadru..
- Dozo, N. (2015). *Gender differences in prejudice: A biological and social psychological analysis*. Neobjavljeni doktorski rad. Australija: Škola psihologije Sveučilišta u Queenslandu.
- Fowers, B. J. i Richardson, F. C. (1996). Why is multiculturalism good. *American Psychologist*, 51, 609-621.
- Gibbons, J.A., Lee, S.A., Thompson, J.M. i Timani, H.S. (2009). The islamophobia scale: Instrument development and initial validation. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 92-105.
- Gregurović, M. i Župarić-Iljić, D. (2012). *Stavovi studenata prema tražiteljima azila u Republici Hrvatskoj*. <https://hrcak.srce.hr/file/148872>

- Heršak, E. (Ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hjerm, M. (2007). Do numbers really count? Group threat theory revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33, 1253-1275.
- Institut za migracije i narodnosti (2015): *Tokovi prisilnih migracija i humanitarna kriza u Europi: Strateška polazišta instituta za migracije i narodnosti*. <http://imin.arhivx.net/?object=info&id=10094>
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M. i Mihić, V. (2005). *Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada*. <https://hrcak.srce.hr/file/16724>
- Koser, K. (2007). *International migration: a very short introduction*. New York : Oxford University Press.
- Kunovich, R. M. (2002). Social structural sources of anti-immigrant prejudice in Europe: The impact of social class and stratification position. *International Journal of Sociology*, 32, 39-57.
- Lolliot, S., Schmid, K., Hewstone, M., Al Ramiah, A., Tausch, N. i Swart, H. (2013). Generalized effects of intergroup contact: The secondary transfer effect. U Hodson, G. i Hewstone, M. (Ur.), *Advances in Intergroup Contact* (str. 81-112). East Sussex: Psychology Press.
- Maslić-Seršić, D. i Vukelić, A. (2013). *Istraživački izvještaj - zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*. <https://bib.irb.hr/datoteka/650373.Istrazivanje.pdf>
- McConahay, J.B., Hardee, B. B. i Batts V. (1981). Has racism declined in America? It depends upon who is asking and what is asked. *The Journal of Conflict Resolution*, 25, 563-579.
- Meertens, R.W. i Pettigrew, T.F. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57-75.
- Pedersen, A. i Walker, I. (1997). Prejudice against Australian Aborigines: old-fashioned and modern forms. *European Journal of Social Psychology*, 27, 561-587.
- Pettigrew, F.T. (1997a). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173-185.
- Pettigrew, T.F. (1997b). The affective component of prejudice: empirical support for the new view. U S. A. Tuch i J. K. Martin (Ur.), *Racial Attitudes in the 1990s: Continuity and Change* (str. 76-90). Westport: Praeger. <https://books.google.hr/books?isbn=0275960374>

- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T.F. i Tropp, L.R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- Pettigrew, T.F. i Tropp, L.R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38, 922-934.
- Pettigrew, F.T., Wagner, U. i Zick, A. (2008). Ethnic prejudice and discrimination in Europe. *Journal of Social Issues*, 64, 233-251.
- Petz, B., Kolesarić, V. i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: osnove statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Plous, S. (2003). *Understanding prejudice and discrimination*. New York: McGraw-Hill.
- Richeson, J.A. i Nussbaum, R.J. (2004). The impact of multiculturalism versus color blindness on racial bias. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 417-423
- Stephan, W. G., Ybarra, O., i Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221-2237.
- Swim, J. K., Aikin, K. J., Hall, W. S. i Hunter, B. A. (1995). Sexism and racism: Old fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 199-214.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U W. G. Austin i S. Worchel (Ur.), *The social psychology of intergroup relations* (str. 33-47). Monterey: Brooks/Cole.
- Tarman, C. i Sears O. D. (2005). The Conceptualization and Measurement of Symbolic Racism. *The journal of politics*, 67, 731-761.
- Tausch, N., Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. i Cairns. E. (2007). Individual-level and group-level mediators of contact effects in Northern Ireland: The moderating role of social identification. *British Journal of Social Psychology*, 46, 541-556.
- Tropp, L. R. i Pettigrew, T. F. (2005). Differential relationships between intergroup contact and affective and cognitive dimensions of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 145-158.
- United Nations, (2002). *International migration report 2002*. New York: United Nations. <http://www.un.org/esa/population/publications/ittmig2002/2002ITTMIGTEXT2-11.pdf>

- Verkuyten, M. (2005). Ethnic group identification and group evaluation among minority and majority groups: Testing the multiculturalism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 121-18.
- Wagner, U. i Zick, A. (1995). The relation of formal education to ethnic prejudice: Its reliability, validity, explanation. *European Journal of Social Psychology*, 25, 41-56.
- Wagner, U., Christ, O., Pettigrew, T. F. i Wolf, H. (2006). Prejudice and minority proportion: Threat vs. contact opportunity. *Social Psychological Quarterly*, 69, 380-390.
- Wolsko, C., Park, B., Judd, C. M. i Wittenbrink, B. (2000). Framing interethnic ideology: Effects of multicultural and color-blind perspectives on judgments of groups and individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 635-654.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T. i Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.

Prilozi

Prilog I

Uputa o sudjelovanju u istraživanju

Poštovani,

hvala Vam na vremenu izdvojenom za sudjelovanje u ovom istraživanju, koje se provodi u sklopu izrade diplomskog rada na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Ispunjavanje upitnika traje desetak minuta, a cilj mu je dobiti bolji uvid u to kako ljudi biraju prijatelje i kakvi su njihovi stavovi prema imigrantima. Upitnik se sastoji od tri dijela, a detaljne upute o načinu odgovaranja navedene su u svakom dijelu. Stoga Vas molim da prije davanja odgovora pažljivo pročitate uputu i tvrdnje.

Molimo Vas da budete iskreni i da odgovorite na svako pitanje. Istraživanje je u potpunosti anonimno te se ni u jednom trenutku od Vas neće tražiti Vaše ime i prezime. Rezultati će biti prezentirani samo na grupnoj razini, što znači da se Vaši odgovori neće analizirati ili iznositi izdvojeno od ostalih podataka i koristit će se isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe.

Tijekom ispunjavanja nećete biti izloženi nikakvim rizicima, stresu ili neugodi.

Sudjelovanje u ovom istraživanju je potpuno dobrovoljno i možete u bilo kojem trenutku odustati ako tako odlučite.

Vaša pitanja i komentari u vezi s ovim istraživanjem dobrodošli su na e-mail: angelina.tadic90@gmail.com.

Pritiskom na tipku "NEXT" ili "DALJE" pristajete na sudjelovanje u istraživanju te započinjete s ispunjavanjem upitnika.

Hvala Vam što ćete odvojiti vrijeme i ispuniti ovaj upitnik!

Prilog II

Upitnik

Opći podaci

Dob

Spol

Najviši završeni stupanj obrazovanja:

- Osnovna škola
- Srednja škola
- Viša škola/prvostupnik
- Diplomski studij
- Poslijediplomski studij

Veličina mjesta u kojem ste proveli najveći dio života:

- Selo
- Manje mjesto (do 10 000 stanovnika)
- Manji grad (do 100 000 stanovnika)
- Grad (do 500 000 stanovnika)
- Veliki grad (više od 500 000 stanovnika)

Sljedeća se četiri pitanja odnose na broj prijatelja/prijateljica koje imate iz drugih zemalja.

Molimo Vas da pri odgovaranju imate na umu da *prijateljima* smatramo osobe s kojima imamo zajedničke interese, u koje imamo povjerenje i s kojima možemo biti otvoreni i iskreni.

1. Imate li prijatelja/prijateljicu iz neke od zemalja u neposrednom susjedstvu tj. u Sloveniji, BIH, Srbiji i/ili Crnoj Gori s kojima ste u kontaktu isključivo putem društvenih mreža/virtualno?
2. Imate li prijatelja/prijateljicu iz neke od zemalja u neposrednom susjedstvu tj. u Sloveniji, BIH, Srbiji i/ili Crnoj Gori s kojima, uz društvene mreže, ostvarujete kontakt i u stvarnom/fizičkom svijetu?
3. Imate li prijatelja/prijateljicu iz drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima ste u kontaktu isključivo putem društvenih mreža/virtualno?

4. Imate li prijatelja/prijateljicu iz drugih europskih i/ili izvaneuropskih zemalja s kojima, uz društvene mreže, ostvarujete kontakt i u stvarnom/fizičkom svijetu?

Stavovi prema imigrantima

Naglašavam da u ovom istraživanju pod pojmom IMIGRANTI smatramo izbjeglice i tražitelje azila iz zemalja Afrike i Bliskog Istoka koji su zbog ratne ugroze u svojim zemljama došli ili pristižu u Hrvatsku od rujna 2015. godine.

Molimo Vas da za svaku od sljedećih tvrdnji izrazite svoj stupanj slaganja na skali od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

1. Prihvatni centri za imigrante bi trebali biti smješteni daleko izvan grada.

Immigrant camps should be placed far out in the countryside.

2. Postoji dovoljno programa osmišljenih za stvaranje radnih mjesta za imigrante.

There have been enough programs designed to create jobs for immigrants.

3. Imigranti ne brinu o svojoj osobnoj higijeni.

Immigrants do not take care of their personal hygiene.

4. Imigranti su općenito poštene ljudi.

Immigrants are generally honest people.

5. Imigranti imaju negativne stavove prema ženama.

Immigrants hold negative attitudes toward women.

6. Imigranti općenito nisu jako inteligentni.

Immigrants are generally not very intelligent.

7. Imigranti postaju prezahtjevni u svojoj borbi za jednaka prava.

Immigrants are getting too demanding in the push for equal rights.

8. Imigranti ne drže svoje domove urednima.

Immigrants do not keep their homes tidy.

9. Diskriminacija imigranata više nije problem u Hrvatskoj.

Discrimination against immigrants is no longer a problem in Sweden.

10. Općenito govoreći, imigranti imaju visoka moralna načela.

Generally speaking, immigrants have high moral principles.

11. Rasisti više nisu prijateljni imigrantima.

Racist groups are no longer a threat toward immigrants.

12. Podržavam potpunu integraciju Hrvata i imigranata.

I favor full integration of Swedes and immigrants.

13. Multikulturalna Hrvatska bila bi poželjna.

A multicultural Sweden would be good.

14. Lako je razumjeti zahtjeve imigranata za jednaka prava.

It is easy to understand immigrant's demands for equal rights.

15. Važno je omogućiti djeci imigranata da nauče jezik svojih roditelja.

It is important to invest money in teaching immigrants their mother tongue.

16. Imigranti dobivaju premalo pažnje u medijima.

Immigrants get too little attention in the media.

17. Potrebni su posebni programi za stvaranje radnih mjesta za imigrante.

Special programs are needed to create jobs for immigrants.

Molimo Vas da za svaku od dolje navedenih emocija procijenite u kojoj ih mjeri osjećate prema imigrantima na skali od 1 (uopće ne osjećam) do 7 (izrazito osjećam).

Neprijateljstvo

Divljenje

Nesviđanje

Prihvatanje

Superiornost

Privrženost

Odobranje

Suosjećanje

Odbacivanje

Toplina

Molimo Vas da za svaku od sljedećih tvrdnji procijenite svoj stupanj slaganja na skali od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

1. Od drugih kultura možemo puno naučiti.

2. Bilo bi bolje kada bi svaka etnička grupa ostala unutar svoje države.

3. Uvijek je teško razumjeti pripadnike drugih kultura.

4. Što je više etničkih grupa u društvu, to bolje po društvo.

5. Etničke grupe trebale bi se miješati što je više moguće